

**Eesti
argielu**

*Väike karjane
Vaimastverest.
E. Wittoff 1921.
ERM Fk 376: 4*

Heiki
Pärdi

Eesti argielu

TEEKOND
MOODSASSE
MAAILMA

Fotod Heiki Pärdi, Eesti Vabaõhumuuseumi, Eesti Rahva Muuseumi,
Eesti Riigiarhiivi, Eesti Ajaloomuuseumi, Harjumaa Muuseumi,
Järvamaa Muuseumi, Saaremaa Muuseumi, Muhu Muuseumi ja
Virumaa Muuseumide ning Priit Allase, Tõnu Kaljumäe ja Urmas Tuuleveski kogudest.

Toimetanud Mari Karlson
Kujundanud Andres Tali

© Heiki Pärdi
© Tänapäev, 2017
Fotod © Heiki Pärdi ja kogude valdajad

ISBN 978-9949-85-165-2

www.tnp.ee
Trükitud OÜ Printon trükikojas

SISUKORD

ALUSTUSEKS 7

Tundmatu «vanaaegne» argielu 10

VANA AJAKÄSITUSE LÕPP JA UUE ALGUS 27

Traditsiooniline talurahva ajakäsitus 29

Uue maailma uus aeg 32

Aega tuleb õppida õigesti kasutama 35

AVALIK JA PRIVAATNE. ÜKSIKISIKU ERISTUMINE 45

Kodu, pere, lapsed 47

Nimed 66

Sünnipäevad 68

Välimus ja riietus 73

Peegel 90

Söömakombed 92

Hauatähised, mälukivid 97

PUHTUS KUI KULTUURINÄHTUS 105

Isiklik puhtus 115

Saun 122

Kuidas pesti seal, kus polnud saunu 126

Kool ja puhtus 133

Suuhügieen 137

Olmeparasiidid 140

Loomulike vajaduste rahuldamise viisid 143

Käimla 148

Mõned muud loomulikud vajadused 166

ELAMUKULTUUR 171

Magamisolud 172

Rehemaja kui elamise koht 181

Rehemajast uude elumajja 189

Elutingimused majades 192

Majade sisemine puhtus 198

«Jalgade lahtivõtmine» kodus 210

LÕPETUSEKS 223

Allikad ja kirjandus 227

Aineregister 239

Eesti kohanimedede register 243

ALUSTUSEKS

Paarkümmend aastat tagasi ühte ettekannet koostades leidsin Eesti Rahva Muuseumi käsikirjaarhiivist hulga teateid, mis mind väga hämmastasid. Tegelikult ei saanud ma teada midagi erakordset – üksnes seda, et alles mõned aastakümned tagasi erinesid inimeste arusaamad ja harjumused praegustest kõvasti. Tuli endale tunnistada, et ma ei olnud kunagi mõelnud mõnede igapäevaste asjade tähenduse üle. Selgus, et need lihtsad asjad võivad öelda meie endi ja meie kultuuri kohta üpris palju. Suurelt osalt hõlmab see teemadering hügieeni ning sellega otseselt või kaudselt seonduvaid asju.

Üldisemalt tuleb raamatus juttu sellest, kuidas eestlased viimase 150 aastaga keskaegsetest talupoegadest moodsateks eurooplasteks on muutunud. Raamatu sisu keskendub Eesti argielu erinevaile külgedele ja nende muutumisele eelkõige 20. sajandil. Argielu tähendab kõike seda, kuidas inimesed mõtlevad, käituvad ja toimetavad nähtuna üksikisiku, pere ja kodu vaatepunktist. Kõik igapäevaelu tavad, harjumused ja asjad kokku moodustavad argikultuuri. Ühelt poolt tavapärase ja loomuliku on argielu teisest küljest ka igav ja rutiinne. Samas aitavad igapäised rituaalid ja tegevuste korduvus tunda inimesel end isiklikult vabana, säilitada eneseväarikus ja oma elulaad. Harjumusi ja rutiini, mis sisaldavad nii mugavust kui ka igavust, on peetud lausa argielu sünonüümideks (FELSKI 1999: 21).

1936. aastal avaldas saksa sotsioloog ja ajaloolane Norbert Elias põhjaliku uurimuse tsiviliseerimisprotsessist (ELIAS 1976). Selles keskendas ta tähelepanu uusajal Euroopas juurdunud uute harjumuste, käitumisnormide ja -viiside väljakujunemisele. Inimiskäitumise pikaajalist ümberkujunemist, iseenda taltsutamise ja ohjeldamise protsessi nimetab Elias tsiviliseerimiseks. Üldtuntuks sai raamat alles pärast uustrüki ilmumist 40 aastat hiljem, kui see tõlgiti paljudesse, sealhulgas hiljuti ka eesti keelde (ELIAS 2005, 2007).

Uurides Euroopa lauakombeid täheldas N. Elias, et 16.–18. sajandi hakkasid levima õpetussõnad noorsoole, kuidas pidada ennast ülal pidulikult söömingul. Õilsat päritolu inimeselt oodati väarikat käitumist. Lauas ei tohtinud rõhutada, sülitada ega nina kuuehõlma sisse või käega nuusata. Samuti ei tohtinud laua ääres oksendada. Ebaviisakas oli panna hammustatud

lihatükk tagasi ühisele liuale, näritud konte laiali loopida, enne karika ulatamist lauanaabrile tuli karika serv joomise järel puhtaks pühkida jne.

Tahumatut käitumist söögilauas hakati N. Eliase arvates taunima sotsiaalseil põhjusil, mitte hügieenikaalutlustel, mis muutusid aktuaalseks palju hiljem. Leiti, et rohmakad maneerid solvavad lauanaabreid, eriti kui tegemist on kõrgest soost inimestega. Ajapikku levisid uued peened kombed kuningate ja vürstide õukondadest ka väarikamate linnakodanike hulka. Säärased kombad eristasid haritud inimesi lihtrahvast, eriti talupoegadest. Mis oli nende, üksteisest nii erinevate lauakommete taga ja miks need muutusid?

N. Elias väitis, et keskajal oli ühte inimest teisest eraldav nähtamatu piir tõmmatud hoopis mujale kui uusajal. Sellepärast peeti tollal loomulikuks nii ühisest kausist või katlast söömist kui ka ühest kannust joomist või ühes voodis magamist. Üksikisikuid ei lahutanud üksteisest «häbelikkuse barjäär», see tekkis alles uusajal. N. Eliase järgi on tsiviliseerimine protsess, mille käigus inimeste käitumist mõjutav väline surve asendub sisemise, moraalse enesepiiramisega. Lühidalt öeldes tähendab tsiviliseerimine uut tüüpi «atomiseeritud», teistest eraldunud inimisiksuse kujunemist. See on protsess, mille käigus inimeste käitumist mõjutav väline surve asendub sisemise, moraalse regulatsiooniga (vt Elias 2005). Üksisiku käitumist ühiskonnas ohjavad viisakusreeglid moodustavad indiviidi ümber kaitsetsooni. Füüsiliste kontaktide keeld muutus aja jooksul üha rangemaks, inimesed hakkasid magama üksinda, uued lauakombad keelasid söömise ühistest nõudest, samuti toidu võtmise kätega jne. Kõik see peegeldas suurema kehalise distantsi tekkimist inimeste vahel. Intiimsuhetes peetakse teise inimese puudutamist peaaegu kohustuslikuks, ent nii tohib käituda ainult omavahel olles, mitte avalikult (CHARTIER 1989: 163-164).

Ühiskonna moderniseerumine Euroopas alates 18. sajandi lõpust ei tähendanud mitte ainult sotsiaalset ja poliitilist uuenemist, veelgi sügavamad olid sotsiaalpsühholoogilised muutused. See tähendab, et need puudutasid ühiskonna süvastruktuure nagu teadvus, suhtumised, käitumine, mentaliteet. Esile hakkas tõusma inimene kui isiksus: seni valitsenud seisusliku kuuluvuse asemel muutus esmaseks üksikisik (BECHER 1990: 20-22).

Viisakusreeglite mõte on hoida vaos emotsioone, ohjeldada kirgi, varjata südamesoove ja hingeliigutusi. Seltskondlikud kombad on olemuselt ratsionaalsed, käitumisel arvestatakse teise isiku positsiooni ja oodatava mõjuga.

1. E. Shorter on oma uurimuses leidnud, et liikudes Euroopas läänest itta privaatsus üldiselt kahanes ning ühiskonnas levis see kõrgklassi seast alama-tesse rahvakihtidesse (Shorter 1977: 43). *Siin ja edaspidi autori märkused.*

2. Siin võiks perekonna vabalt asendada ka sõnaga kodu, sest need kaks mõistet on muutunud teineteisest niivõrd lahutamatuks.

Viisakus kuulub avaliku elu sfääri, intiimsus eeldab privaatsust, ruumi väljaspool ühiskonda, mis võimaldaks üksindust, salajasust ja vaikust.¹ Privaatsust on vaja, et peita seda, mida teised ei tohiks näha, nagu oma keha eest hoolitsemine, loomulike vajaduste rahuldamine, suguelu jmt. Selliseks kohaks uues kodanlikus ühiskonnas sai kodu.

Palju muutus uusajal perekonna tähendus, sellest sai eraelu keskpunkt. Enam ei olnud perekond lihtsalt majandusüksus, mille säilitamise nimel pidi tooma ohvriks kõik. See ei olnud enam paik, kus piirati isiklikku vabadust ning võimutsesid naised. Perekonnast sai miski, mida see kunagi varem polnud olnud: pelgupaik, kuhu inimesed põgenesid teiste uurivate pilkude eest. Sellest sai emotsionaalne kese ning koht, kus nii õnnes kui ka õnnetuses olid tähelepanu keskmes lapsed. Perekond eraldas ennast selgelt avalikust sfäärist ja muutus vaikseks sadamaks, mis kaitses inimesi välisilma ja võõraste eest (ARIÈS 1989: 8).²

Moodsa perekonna tekkel oli kolm põhjust:

1. Kodu ja töö ehk elamine ja töötegemine eraldusid teineteisest.
2. Väljaspool seisuslikku ühiskonda kujunes välja uus sotsiaalne kiht – kodanlus (ametnikud, õpetajad, arstid, vaimulikud).
3. Traditsiooniline solidaarsus ja kohustused asendusid põhimõttega, et igal inimesel on eelkõige oma õigused ja vabadused. Valgustusideed suurendasid kiiresti privaatse ja avaliku vahelist lõhet ning koos sellega muutus privaatseks ka perekonnaelu.

Moodsat perekonda iseloomustab:

1. Töö ja kodu, töö ja «elu» täielik lahutamine teineteisest. Selle tõttu eraldusid teineteisest ka meeste ja naiste maailmad. Perekonnaelu keskmes ei ole enam mitte niivõrd ühised majandusmured kui laste kasvatamine.
2. Naise «spetsialiseerumine». Varem oli naine majapidamises hõivatud peaaegu kõigi töödega, kodanlik naine keskendus koduhoidmisele.
3. Uus suhtumine lastesse. Kodanlased ei käsitlenud lapsi enam tööjõuna, kellesse pole tarvis suhtuda eriliselt, teistmoodi kui kõigisse teistesse inimestesse. Lapsi hakati kasvatama ettevaatuse ja armastusega, väga tähtsaks peeti nende kaitsmist võõraste mõjude eest – lapsed pidid olema vanemate kontrolli all. Lapsi tuli eemale hoida «tänavast», nad ei tohtinud enam jagada ühist tuba teenijatega. Eriti hakati rõhutama sugudevahelist erinevust ning eri soost lapsed lahutati üksteisest. Kontrolli laste üle, nende isoleerimist välismaailmast korvasid tihedamad peresisised suhted eriti emaga, aga ka

õdede-vendadega. Kodanlaste lapsed hakkasid maailma tundma õppima eelkõige raamatute kaudu.

4. Suurim murrang varasemaga võrreldes oli see, et partneri valikul hakati ainsaks eelduseks pidama armastust.

5. Seksuaalsus ja sensuaalsus suruti alla. Sellest tulenevalt eraldati üksteisest poisid ja tüdrukud ning vanemad ja lapsed, magamistoad suleti – seksuaalsus muutus tabuks. Abieluvälise lapse sünd hakkas tähendama suurt skandaali. Uus privaatne perekonnavorm oli tähtis eeldus kodanliku ühiskonna tekkimiseks (DÜLMEN 1990: 230-244).

Tundmatu «vanaaegne» argielu

Näiliselt kõige tavalisemast – sellest, kuidas inimesed minevikus tegelikult oma igapäevast elu elasid, on praegused teadmised üpris kasinad. Eestlaste juured asuvad külas, ent aja jooksul on need sidemed jäänud üha nõrgemaks. Aina vähem leidub inimesi, kel on maaeluga isiklikke kogemusi, pidevalt väheneb ka nende hulk, kellel on maal sugulasi või muid pidepunkte. 1940. aastal elas linnades kolmandik Eesti elanikest, 1995 umbes 70 %, kuid eestlasi tunduvalt vähem – 50–60% ümber. Uue iseseisvuse ajal on linnaelanike osakaal Eesti rahvastikus vähenenud – 63% (1.01.2012). Tänapäeval ei määra linna- ja maaelanike suhtarvud elulaadi seisukohalt iseenesest kuigi palju. Esiteks on meie väikelinnades ja alevites valitsenud läbi aegade pooleldi maalik elulaad, ent samal ajal elati nõukogudeaegseis majandikeskustes jälle üpris linlikult. Ka tänapäeval puudub uutes «põllukülades» elavail inimestel enamasti tegelik side maaeluga.

Mida kaugemale jäävad tänapäeva linnastunud eestlased oma juurtest, seda suuremaks muutub nostalgia «vanade heade aegade» järele ning seda kaunim tundub kõik olnu.

Kummalisel kombel sisaldavad kõige tavalisemad asjad sageli kultuuri kohta väga olulist teavet. «Tervel mõistusel» (käibetõdedel ja üldarusaadadel) põhinevad igapäevased toimingud ja käitumine – argielu – on meie jaoks nii tavaline ja enesestmõistetav, et jääb sageli märkamatuks ega paku eriti huvi. Näiteks ei leidunud kapitaalses koguteoses «Eesti rahvakultuur» (VIRES JA VUNDER 1998) ridagi selliste «ebaviisakate» teemade nagu isiklik hügieen, pesemine, eluruumide puhtus, käimlad ning üldse selle kohta, mis puudutab inimese «räpast», loomulikku-looduslikku-loomalikku poolt.³

3. Sama teose uuustrükk (2008) sisaldab siiski juba ülevaadet ka neist teemadest.

*Kadunud ajad, mida paljud eestlased siiani taga
igatsevad. Kolga ranna vana rahvatants labajalavals.
M. Oldenburg 1906. ERM 262: 1*

Keegi polnud neid asju uurinud, sest see valdkond ning argipäev laiemalt oli jäänud Eesti etnoloogia uurimisnimistust välja. Üpris sarnane oli olukord mujalgi, näiteks Rootsis: «Saada pilti 19. sajandi talurahva ja kodanluse vaa-
detest mustuse kohta on keerukas ülesanne, sest uurimisaines on suhteliselt
hajus. Etnoloogiaarhiivid on tulvil informatsiooni palju «esinduslikemate»
alade kohta nagu rahvariided, majaehitus, tähtpäevapidustused, mõistatu-
sed, legendid, laulud ja mängud. See tuleneb asjaolust, et puhtust nagu ka
kehaosade nimetusi ja nendega seotud tegevusi ei loetud uurimiseks sobi-
vate teemade hulka. Kui asi jõuab mustuseni, peab uurija olema tänulik iga
laialipuistatud teatmekübeme, iga kirjelduse ja iga illustratsiooni eest. [---]

Tuleb rõhutada, et säärase asjade varjamine oli ebateadlik. Välitöölistel ja rahvaelu uurijail oli oma silmaklappe raske kõrvale lükata. Nende endi, üldiselt keskklassi kultuuris oli inimeksistentsi räpasem külg range tabu» (FRYKMAN 1987: 160-161). Sama kehtib täiel määral ka Eestis, sest neist teemadest polnud kombeks laia suuga kõnelda ei minevikus ega ole ka tänapäeval. «Puhtuseolud on teemaks, millest heas seltskonnas avalikult ei räägita. Sellesse küsimusse suhtutakse kas vaikivalt või üleolekutundega. See «hea toon» on nähtavasti kandunud ka meie ametiasutustesse, kes ei pea vajalikuks koguda selle küsimuse kohta ka kõige üldisemaidki andmeid,» märgiti 77 aastat tagasi kriitiliselt ajakirjanduses (TEDER 1939: 2).

Niisiis on hügieeni ja laiemalt üldse argielu ajaloo uurimisel üheks suuremaks mureks allikad. Nii etnoloogide välitöömaterjalides kui ka kirjasaatjate töedes ERMi käsikirjaarhiivis (KV) leidub haruharva midagi, mis võiks heita «halba» varju kirjutaja isikule, tema perele, kodukohale või laiemalt – tervele rahvale. ERMi kirjasaatjate 1994. aasta võistlustööde hulgas teemal «Argielu tavad ja reeglid» (2088 lehekülge) leidub väga harva midagi muud, kui näeb ette kodanlik puhtusekaanon. 1927. aastal sündinud humanitaarharidusega naisõpetaja kirjutab:

Pean tunnistama, et sõjaeelsel ajal oli Eesti taludes puhtusepidamine praegusega võrreldes tunduvalt madalamal järjel. Parasiitide – kirbud, lutikad, prussakad – esinemine oli üldine. Kilk oli koguni armastatud loomake. Tõrjet küll tehti, voodid viidi õue ja valati üle keeva veega, prussakatest üritati vabandada miinikollasega, kuid edu see ei toonud, ainult ajutist leevendust. [---] Isikliku puhtusega ei olnud lood eriti paremad. [---] Suvel toimus laupäevane pesemine suveköögis suures puuvannis, talvel tiriti seesama vann kööki. Kätepesuks (seda tuli teha enne sööki) oli köögis kauss ja tilaga veenõu. Vanaema kontrollis, kas kasutasime ka seepi. Jalgade pesemist nõuti igal õhtul. [---] Hammaste pesemist üldse ei olnud. Alles siis, kui kooli läksin, muretseti mulle hambahari (mäletan, et see oli kollane), kuid ema ei jälginud hammaste pesemist eriti järjekindlalt, ise ma seda meeldetuletamiseta ei teinud. (KV 728, I, LK 134-135 JUURU)

«Oma elu loost jäetakse loomulikult välja see, mida mälestuste kirjutajat on kogu elu õpetatud ohjeldama ja varjama. Sellepärast puuduvad mälestustes täielikult haisud, kihud ja kehad» (FRYKMAN 1990: 161).

Väärrib tähelepanu, et Eestis leidub selle valdkonna kohta hulk ainulaadset, süstemaatilist ainet. Eriti hinnatav on materjal aga oma samaaegsuse poolest, see ei ole mälestuslik nagu muud sellekohased allikad. Nimelt

4. ERMis on välitööandmeid 10 tollaegse maakonna kohta, puudub Tartumaa, ent on olemas trükis avaldatud maakondlik ülevaade. Ehkki materjalid on paikkonniti üpris erineva tiheduse ja sisukusega, on kogu andmestik harukordselt väärtuslik allikas tollase Eesti argielu kohta: Harjumaa – 540 lk, Järvamaa – 184 lk, Läänemaa – 1488 lk, Petserimaa – 912 lk, Pärnumaa – 1725 lk, Saaremaa – 900 lk, Valgamaa – 876 lk, Viljandimaa – 1475 lk, Virumaa – 615 lk, Võrumaa – 1589 lk.
5. *Saaremaa tervishoiuline kirjeldus*. Lk. 6.
6. *Harjumaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu, 1937; *Järvamaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu 1934; *Läänemaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu, 1929; *Petserimaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu 1935; *Pärnumaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu, 1930; *Saaremaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu, 1928; *Tartumaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu, 1938; *Valgamaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu, 1933; *Viljandimaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu, 1933; Rammul, A. (toim). *Virumaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu, 1931; Rammul, A. (toim). *Võrumaa tervishoiuline kirjeldus*. Rammul, A. (toim). Tartu, 1932.

säilitatakse Eesti Rahva Muuseumis peaaegu kogu Eestimaad hõlmavate sanitaartopograafiliste kirjelduste algmaterjale. Need 340 käsikirjalist vihku (kokku 10 404 lehekülge) moodustavad omaette osa ERMi käsikirjaarhiivist – Sanitaartopograafilise Arhiivi (STA).⁴

1920. aastail hakkas noor Eesti Vabariik kiiresti üle vaatama oma maa olukorda erinevates valdkondades. Väga tähtsaks peeti rahva tervishoidlikku seisundit, millest sõltub iga kodaniku käekäik ja tervis – seega kogu riigi oma. Töö eesmärk oli välja selgitada, millistes tervishoidlikes oludes elavad Eesti elanikud, eelkõige maarahvas, millised nakkushaigused on levinud ning mida teevad omavalitsused nende vältimiseks või leviku tõkestamiseks. Lähtuti eeldusest, et epideemilised haigused (koolera, tuberkuloos, difteeria ja muud sellised) levivad eriti laialt ühiskonna kehvemates kihitides. Vastava uurimistöö tegid arstid ja vanemate kursuste arstiteaduse üliõpilased Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituudi juhataja prof Aleksander Rammuli juhtimisel ja Riigi Tervishoiu Peavalitsuse toetusel. Uurimisprojekti võeti eeskujul mitme riigi kogemustest. Uurimiskava koostamisel kasutati kunagise Vene linnade liidu, Saksa ja Ameerika eeskujusid, täiendades ja muutes neid vastavalt meie oludele ja nõuetele. Lisaks asulate, elamute, elu ja olu ning joogivee uurimisele ja kirjeldamisele pidid stipendiaadid-arstid ja vanemate kursuste arstiteaduse üliõpilased ka rahva seas tervishoidlikke teadmisi levitama.⁵ Etteantud küsimustikud ja kavad hõlmasid laia teemaderingi: paikkonna loodusolud (maa, vesi, õhk), asulastik, hooned, haigused, tervishoidlikud abinõud, arstiabi, rahvaarstid-posijad, kodused ravivõtted, elamute heakord ja sisustus, puhtus toas ja õues, kaevud, käimlad, isiklik hügieen (eriti saunad ja saunatamine), rõivastus, prostitutsioon ja ehal käimine, toidud ja söömistavad, alkohol ja tubakas jne. Peale kohustuslike teemade kirjeldasid vaatlejad ka muud nende meelest tähelepanuväärset.

Aastail 1922–1927 käidi kogu Eestimaal küla külalt ja vald vallalt risti-põiki läbi. Uuriti aukartustäratavat hulka talusid – kokku vähemalt 15 000–20 000 ehk umbes 15–20% taludest. Nende andmete põhjal koostati kõigepealt vastava küla ning seejärel valla üldkirjeldus. Kogu see materjal koondati ja üldistati maakondlikeks ülevaadeteks ning avaldati trükis.⁶

Andmeid kogusid sanitaartopograafid etnoloogiale omaste meetoditega – vahetute vaatluste ja intervjuude abil. Sellepärast on nende kirjeldused asendamatu allikas tollaegse elu uurimisel laiemast vaatepunktist ja uute

1920. aastail põlnud elu Eestis kusagil, ei linnas ega maal, meelakkumine. Raudteetöölise korter Tallinnas. H. Soosaar. Eesti Ajaloomuuseum AM 16313: 13 F 5900: 13

nurkade alt. Uurimistöös on seda sisukat andmekogu senimaani armetult vähe kasutatud.

ERMi sanitaartopograafilises arhiivis säilitatav ainulaadne kultuurisotsioloogiline materjal annab ülevaatliku ja ilustamata pildi 1920. aastate Eesti (maa)rahva argielust. Teravalt tulevad esile mitmed seigad, mis ei lange kokku praeguse idealiseeritud ettekujutusega neist aegadest. Kõigepealt äratav tollases elus tähelepanu tänapäevaste arusaamade jaoks suur mustus ja räpasus, teiseks tõuseb esile rahva üldine vaesus ja raske töö.

Tööd teeb aga iga asunik päevas rohkem kui ükski teine. Suvel algab tööpäev kella ½3 kestab mõne väikse vaheajaga õhtu kella 9–10ni, kui päike

loojeneb. Siin «tapavad» inimesed endid sõna otsekoheses mõttes enda kodu jääks. Suurem osa päevast saadetakse väljas töötades mööda. Kodu ootab vilets korter ja võib olla mitte kõige hiilgavam köök. Toitu võetakse 3 × pärnu kalaga. Piim eksporteeritakse meiereisse. Nägin kõhnu, tööga ülekoormatud noori, tuime ükskõikseid nägusid. Liigutused pikalised, väsind. Need inimesed annavad kõik oma kodu ülesehitamiseks, nad on rohkemgi annud kui seda inimene tohib (STA PÄRNUMAA 1924: 210 KAISMA).

Tollase Eesti ühiskonna üldisest vaesusest kõnelevad ilmekalt kirjeldused valdade sotsiaalhoolekande (vaestemajad jmt) ja koolimajade armetust, kohati lausa masendavast olukorrast. Kogutud andmeist ilmneb ka see, et

Uutes asunikutaludes nagu tegelikult kõigis taludes ei jätkunud piisavalt jõudu ega tähelepanu, et hoida eluruumid korras ja puhtad. Saaremaa Kalevalla asunikutalu sisevaade. K. Kalamees 1931. ERM Fk 608: 42

alkoholi pruugiti tol ajal ilmselt rohkem, kui kirjutatakse sellest mälestustes või tahaks üldsus praegu uskuda. Vaatlejad tajusid ka endassesulgunud külaelu rutiini.

Nagu igalpool Läänemaal – nii ka siin mõjub ümbruskond halvavalt põlumehe tegevuse ja arenemise pääle. Elatakse nagu umbkotis: talumees istub pühagi päeviti kodus, popsutab piipu ajaviiteks ja viskab naabri peremehega koduõlut (STA LÄÄNEMAA: 104, PAATSALU 1925).

Nagu taoliste suurte ülevaatlike uurimustega tihti juhtub, leidub ka sanitaartopograafide töödes pealiskaudsust ja formaalsust. On alust arvata, et mitte kõik andmed ei põhine isiklikul vahetul vaatlusel, vaid ilmselt on osa neist saadud kaudsel teel. Sanitaartopograafide hinnanguid ja hoiakuid on paratamatult mõjutanud nende endi taust, mille põhjal saab teha järeldusi ka uue kujuneva Eesti keskklassi vaadetest ühiskonnale ja kultuurile. Nad püüdsid rahva hügieeni hindamisel olla teadlastele omaselt objektiivsed, kuid subjektiivsust täielikult vältida ei olnud loomulikult võimalik. Nende mitmetahulise vaatluse all oli erinevaid asju alates porist toapõrandal kuni pererahva riietuse, haiguste, ihupuhtuse ja tätoveeringuteni. Teisest küljest taheti olla hindamisel võimalikult paindlikud ning arvestati asjaoludega: mis tööd talus parasjagu tehti, mis aastaaeg oli, kas elati vaeselt või jõukalt jmt. Siiski ei tohi unustada tõsiasja, et suurem osa vaatlejaid olid maalt pärit esimese põlve haritlased, kes nüüd püüdsid ennast nii palju kui võimalik eristada «maamatsidest» ning olla eriti moodsad ja «kultuursed». Verivärsked linnaharitlased suhtusid oma päritolu-kultuuri ülimalt kriitiliselt. Talurahvas nägid nad (välja arvatud mõned paduromantikud) kultuurilise alalhoidlikkuse ja mahajäämuse võrdkujusid, keda oli tarvis euroopaliku kultuuri omandamisel kibekiiresti «järele aidata». Talupojad omakorda on läbi aja imetlenud linna, võttes sealt üle ning jäljendades paljusid asju ja nähtusi. Teisalt ei ole nad ometi linna sallinud ega linlasi usaldanud, kes alati on püüdnud nende üle valitseda (vt Foster 1967a: 10).

Tollaseid hindamisaluseid on tegijad trükistes veidi ka avanud: «Puhustust majas hindasid uurijad maja sisemuse üldvaatluse järele, kusjuures tähelepanu pöörati eluruumide põranda, seinte, akende, toamööbli seisukorrale; samuti pandi tähele elanikkude riiete korralikust ning puhtust ja ihupuhtust. Puhtust hinnati eitavalt, kui ühte või mitut tervisevastast nähtu tähele pandi nagu: kui põrandal oli palju tolmu ja pori, mitmesugust prahti ja majapidamise jätiseid, ka siis, kui põrandad olid pesemata jne,

seinad määrdinud või lagunened, aknaruudud pesemata, kärbeste mustatud, voodid üles tegemata, voodipesu must või puudus täiesti. Kui toidunõud ja toit vedelesid eelmisest söömaajast laual. Riidetuse suhtes pandi tähele pererahva, eriti laste lohakust ning mustust riides. Käterätikud puudusid või olid väga mustad.

Õue puhtust hinnates pandi tähele elamu lähemat ümbrust. Puhtuse poolest mitterahuldavais õuedes vedelesid mitmesugused majapidamisriistad, majaesisel leidis loomade sõnnikut, õu oli pühkimata, hoonete ümbrus oli väljakäigukohtade puudusel rüvetatud inimeste väljaheidetega. Otsuse tegemisel võeti arvesse aastaaeg, mõnesuguse mustema töö hooaeg (sõnnikuvedu) ja päev (äri- või pühapäev)» (PÄRNUMAA 1930: 19).

[---] *elamu on elanikkude arvates üle 100 aasta vana. Ühe eluruumiga s.o rehetoga (kammer – naabertalu elamutel on viimase aja saavutus, pärast juure ehitud). Eluruum on kuni 3 m kõrge (vilja, rehe kuivatamiseks). Rehealune kõrvuti eluruumiga. Rehe all loomad. Sõnniku tasapind rehe all palju kõrgem kui eluruumides põrand: selle tagajärjel tekivad tuppa läbi lagunend vaheseina virtsa ojad. Toa põrandal alalised haisevad virtsaajad. Õhk mürgitud igasugusest roppusest, sõnnikust, toidujäänustest söögilaul. (Nähtavasti koristatakse toidu lauda äärmisel ruumipuudusel ainult.) See vana 100-aastane talu oli kõige mustem, ropem, haisevam ja kitsam terves vallas – mispärast? Võimaldaks ju normaaltalu paremaid elamistingimusi. Põhjus: üldtervishoidliste tingimuste liig madalalt hindamine – inimene ei tohiks ju ometi loomasõnnikus elada! Teiseks puudub läbikäimine paremate inimestega, eeskujude puudus, alalhoidlikkus, millest suure visadusega kinni hoitakse. Saunadega asi halb. Vähe neid häid asutusi. [---] Vähesed saunad pole korraliku ehitusega: ühetoalised tihti ilma korstnata. Tihti küll 2 ruumiga, kui[d] korratus olekus, ilma põrandateta, lagunend katuste ja seintega. Sauna puudusel pestakse küll vannides, kes seda jõudnud omada, küll toobrites, lihtsalt tubades ehk laia ahju peal. Väljakäigu kohtadega pole asi palju parem. Neid leidub küll tihemini talude juures, niisama ka popsidel, kuid õieti pole need kunagi korralikud ega vääri nimetust. Selle pääle vaadatakse veel kui ajutiselt pääle sunnitud mõne väärnähtuse pääle, mida õieti tegelikult tarvis poleks: on siiaaale ikkagi ilma läbi saadud. Neid (klosette) ei pesta kunagi. Puhastus sünnib harva. Väikesed on nad, et suurem inimene nendesse sisse ei pääse. Tihti õlgseintega ilma katusteta lahtised ja lagunened. Arvuliselt on väljakäigukohtadega umbes kuni veerand talusid üldsummast varustud (STA PÄRNUMAA 1924: 214-216 KAISMA).*